

JULIUS GENSS JA BIBLIOFIILIA

EERIK TEDER

Nimekas bibliofiil, kunstikolleksionäär ja kunstiajaloolane Julius Genss sündis 17. novembril 1887 Tartus kaupmehe pojana. Ta omandas klassikalise hariduse Tartu Aleksander I Gümnaasiumis, mille ta lõpetas 1907. aastal. Koolis huvitus ta kunstist ja võttis ka osa sotsiaaldemokraatlike üliõpilaste koosolekuid. Sügisel 1907 arreteeriti ta lühemaks ajaks, süüdistatuna tsaarirežiimi kukutamise katses. Vanglas hakkas ta kopeerima ajakirjast Niva kunstiteoste reproduksioone. Vanglast vabanemise järel asus ta õppima joonistamist ja maalimist baltisaksa portretisti Elisabeth Rudolphi juures. Juudi päritolu tõttu sai J. Genss edasi õppida vaid Tartu ülikooli õigusteaduskonnas. Juuraõpingud lõpetas ta 1911 kuldmedaliga ja registreeris end advokaadina. Seejärel sõitis ta Saksamaale ja õppis kolm semestrit Müncheni Kunstiakadeemias arhitektuuri.

Aastail 1913—1916 tegutses J. Genss Moskvas advokaadina. Vabal ajal osales ta Moskva kunsti- ja kirjanduselus ning sõbrunes paljude kubofuturistidega. 1917—1918 oli ta Petrogradis kirjastuse Novaja Rossija toimetaja ja kaasomanik. 1918. aasta lõpul pöördus ta Tartusse tagasi, kus liitus Pallase ringkonnaga. 1919 kuulus ta Lõuna-Eesti kunstikaitsekomisjoni ja aitas Vene soldatite lõhkumiskire eest päästa suure väärtusega, peremeheta jäänud baltisaksa mõisnike ja vene aadlike raamatukogusid ja kunstiteoseid, sh Liphartite unikaalse kunstikolleksiooni ja u 30 000 köitelise raamatukogu. 1920—1922 oli ta Pallase kunstiajaloo lektor. Seejärel 1923—1940 metsatööstusfirma *The Timber Company* Eesti esindaja. Elas aastast 1934 Tallinnas, kus jätkas kunstialaste materjalide kogumist. 1941 sai J. Genssist Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi vanem-teadur. Saksamaa ja Nõukogude Liidu sõja puhkemise järel evakueerus ta Usbekistani, töötas Taškendi Riiklikus Raamatukogus ja ka Kunstimuuseumis ning koostas viieköitelise bibliograafilise kogumiku "Materjalid Usbeki NSV kunsti kohta". Pärast naasmist Tallinna 1944. aasta lõpul sai J. Genssist Kunstifondi näituste direktor (1945—1947), seejärel tegutses vabakutselisena, täiendades oma kunstialaseid käsikirju. Julius Genss suri Tallinnas 2. veebruaril 1957.

Gümnaasiumipäevil äratas J. Genssis huvi raamatute vastu tema klassikaaslase isa, revolutsiooniline literaat M. Engelhardt, kelle raamatukogu nooruk innukalt kasutas. Huvi süvenemist raamatute vastu meenutab J. Genss sõnadega: "Minu esimesi mälestusi seoses raamatuga on ühenduses kodulinnas asuva Karovi raamatukaupluse likvideerimisega. Müügi lõpul maksis iga raamat viis kopikat ja mulle avanes võimalus omandada kahekümne kopika eest mitu köidet, missugused valisin suuruse ja kaalu järgi. Esimene juba teadlikum ost toimus umbes 30 aastat tagasi (1909. aasta paiku – E. T.), mil omandasin ühelt laadakaupmehelt A. Novicki "Vene kunsti ajaloo". Sellest ajast alates purjetan avaral raamatute ookeanil, millel pole otsa ega äärt. [- - -]

Julius Genss.

Olukorra peremeheks on osutunud juba ammu raamatukogu, mis kasvab, suureneb, kaunistub mingisuguse temale vastava loogika mõjul.¹

Oma raamatukogu sihipärasest komplekteerimisest alustas J. Genss 1920. aasta paiku. Vabadussõja lõpu järel oli odava hinnaga müügil baltisaksa mõisnike ja Venemaalt põgenenute raamatuid. Kasulikke näpunäiteid sai J. Genss raamatuteadlaselt Udo Ivaskilt, teistelt bibliofiilidelt ja antikvariaatide omanikelt. Esialgne huvi uuemate kunstiraamatute vastu laienes varsti kunsti, bibliograafiat, raamatuajalugu ja bibliofiiliat käsitlevate teoste süstemaatilisele kogumisele. Oma raamatukogu täiendamiseks uuris ta bibliograafiaid ja antikvariaatide katalooge. F. Puksoo on öelnud J. Genssi kohta: "Tema raamatukogus oli rikkalikult tsaari- ja nõukogudeaegseid kunstialaseid

teoseid, bibliograafiaid ning eesti kunsti alalt peamiselt vanemaid teoseid.² Üheks J. Genssi lemmikharrastuseks oli ekstsliibriseid käsitlevate raamatute kogumine. Raamatukogust võis leida andmeid peaaegu kõikide rahvaste ja kõigi aegade kunsti kohta. *Estica* osas olid kesksel kohal teatmeteosed, bibliograafiaid ("Eesti biograafiline leksikon", "Eesti raamatute üldnimestik", "Eesti filoloogia ja ajaloo aastaaülevaated" jt), R. Antiku, F. Puksoo jt teosed raamatust, raamatunäituste kataloogid (näit kriitpaberil eksemplar Tallinna Kunstihoones toimunud näituse juhust "Eesti raamat 1535—1935"), eriti aga bibliofiilsed väljaanded (nt H. Treumanni tõlgitud ja 25 eksemplaris välja antud Abraham a Santa Clara "Paberitegija", nummerdatud äratrükid Loomingust O. Lutsu, K. E. Söödi, A. H. Tammsaare ja F. Tuglase juubelite puhul). Mõningatel aladel püüdis J. Genss saavutada kompleksust. Näiteks oli tal ainus täielik komplekt eesti kunstinäituste kataloogidest (ca 350 väljaannet), ulatuslik oli ka tema vene kunstinäituste kataloogide kogu (1200 nimetust).

Poja Leo Genssi teatel hõlmas isa raamatukogu põhiosa (kunst, bibliograafia, raamatuteadus) 10 000 teost, neile lisandus paar tuhat belletristlikku raamatut, peamiselt prantsuskeelseid. J. Genss oli üks väheseid bibliofiile, kes koostas oma raamatukogu süstemaatilise sedelkataloogi, seejärel ka masinakirjas paljundatud kataloogi (1924 ja 1928—1931) ja alustas 1939. aastal oma kataloogi trükkimist bibliofiilse väljaandena 130 nummerdatud eksemplaris (neist esimesed 30 eksemplari olid varustatud raamatukogu kujutava D. Bette-Punga originaalofordiga) "Julius Genssi

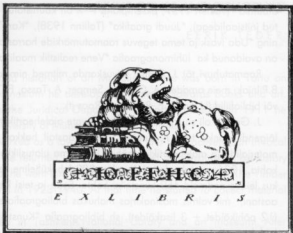
raamatukogu kataloog. I osa. Bibliograafia. Raamatuteadus. Teatmeteosed." Tallinn, 1939; paralleelne tiitelleht inglise keeles.). Kataloogist on ilmunud ka venekeelse tiitellehega bibliofiilne väljaanne 130 nummerdatud eksemplaris. Trükikataloogi 160 leheküljel on registreeritud 1348 teost. Kataloogist anti välja ka venekeelse tiitellehega 16-leheküljeline bibliofiilne äratrükk 40 eksemplaris "Julius Genssi raamatukogu kataloog. I osa. Kirjandus eksliibriste kohta." Tallinn 1939. Maa okupeerimise tõttu jäid ilmutata kavandatud teised äratrükid esimesest kataloogist ja kataloogi järgnevad osad.

D. Bette-Punga

D. Bette-Punga ofort "Julius Genssi raamatukogu"

Sõja puhkedes pidi J. Genss 3. VII 1941 koos abikaasa ja tütrega evakueeruma. Kunstiteadlasest tütre Inna Genssi andmeil võttis isa kaasa kümme-kond raamatut, peamiselt rariteete, sh inkunaabli – Anton Kobergeri poolt 1483 avaldatud rikkalikult illustreeritud piibli, samuti ühe A. Düreri avaldatud kunstiraamatu, Lafontaine'i valmid aastast 1762, I. Krölovi valmide hinnalise miniatuurväljaande, Aino Bachi illustreeritud bibliofiilse raamatu "Mustlaste muinasjutte" (1938) ja kolm heebreakeelset teost. Viimaste hulgas J. Genssi poolt 1934. aastal pärgamendirullile käsitsi kalligraafiliselt kirjutatud heebreakeelne "Salomoni ülemlaul", mille on rikkalikult illustreerinud Ado Vabbe. Rulli keeratuna võeti kaasa mõned Korovini, Somovi, Matvejevi jt vene kunstnike maalid.

A. Vabbe ja B. Krimmeri ekliibrised Julius Genssile

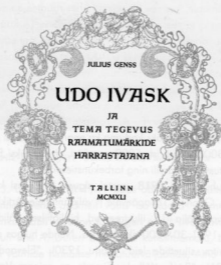
Saksa okupatsioonivõimud rekvideerisid kohe J. Genssi raamatukogu, enne Eesti mahajätmist paigutati raamatud ühte kaubavagnisse ja viidi koos mitmesuguste teiste kunstivaradega Saksamaale, kus see jäi seisma ühes raudteejaamas. Punaarmee võttis raamatukogu sõjasaagiks ja see anti hiljem üle Valgevene TA Raamatukogule Minskis. Eesti TA Raamatukogu omaaegsel direktoril Felix Kaubal õnnestus suurte raskustega Minskist oma raamatukogule saada vaid u 100 teost. Salapärasel viisil on üks Tartu bukinist hankinud mõned J. Genssi raamatud, millel on sees Valgevene TA Raamatukogu tempel, üks niisugune teos on Ü. Matjuse ja paar tükki P. Tulviste kogus. Mõned Tallinna maha jäänud venekeelsed raamatud asuvad nüüd Eesti Rahvusraamatukogus, sh Moskvas 1825 ilmunud krahv F. A. Tolstoile kuulunud slaavi-vene käsikirjade mahukas kataloog. Sõjakeerises läks kaduma ka enamik J. Genssi suurest ja hinnalisest kunstikollektsioonist (3000 ekliibrist, 5000 gravüüri, sh ainuüksi E. Wiiralti töid 300), 1500 õlimaali, joonistust ja akvarelli ning tarbekunstiesemeid).

Kunsti- ja raamatuhuvist sai 1918. aastal alguse J. Genssi kaastöö Postimehele, hiljem ka Loomingule, Olionile, Tänapäevale jt väljaannetele. Artiklitest, eriti aga huvist bibliofiilia vastu kasvas välja 15 illustreeritud bibliofiilset väljaannet, mis ilmusid ajavahemikus 1930—1941 30—200 eksemplaris. Nende hulgas on "V. Timmi kirjad" (Tartu 1930), "Huvitav siluettide leid" (Tartu 1930), "Elevandiluu" (Tartu 1931), "Netsuke" (Tartu 1931), "Briefe Wilhelm Timm's an seinem Vater aus den Jahren 1841—1846" (Tartu—Dorpat 1931), initialsilide Ю. Г. all ilmunud "Zametki bibliofila" I (Tartu 1932; kümmele esimesele eksemplarile on lisatud 16 täiendavat tabelit. II osa käsikiri 1952 on poja Leo Genssi abikaasa valduses), "Ed. Viiralti ex-libriseid" (Tallinn 1935), "Eduard Wiiralt loob gravüüri" (Tallinn 1937), "Eesti kunstnike originaalgraafika

albumid" (Tallinn 1937; eksemplarid I—X on kaunistatud G. Reindorffi käsitsi valmistatud initsiaalidega), "Juudi graafika" (Tallinn 1938), "Karl Timoleon Neff" (Tallinn 1940) ning "Udo Ivask ja tema tegevus raamatumärkide harrastajana" (Tallinn 1941). J. Genss on avaldanud ka lühimonograafia "Vene realistlik maalikool. "Peredvižnikud"" (1949).

Raamatuhuvi tõi J. Genssi tutvuskonda mitmed nimekad kirjanikud (V. Majakovski, B. Pilnjak, meie omadest A. Gailit, J. Semper, A. Tassa, F. Tuglas jt) ja raamatuteadlased või bibliofiilid (U. Ivask, F. Puksoo, J. Roos jt).

J. Genssil oli suur eesti kunsti käsitlevate ajaleheartiklite lõigendite kogu (varasemad lõigendid kinkis talle F. Tuglas). 1930. aastail hakkas J. Genss oma raamatukogu materjalide ja ajaleheartiklite põhjal koostama ulatuslikku materjalide kogu eesti kunsti kohta. 1936. aastal valmis tal umbes 800-leheküljeline eesti kunstnike leksikoni käsikirj, kus leidis andmeid 450 kunstniku kohta. Seda ja teisi käsikirju ta täiendas kuni 1951. aastani, mil valmis masinakirjas mahukas bibliograafiateatmik "Eesti kunsti materjale" (12 põhikõidet + 3 lisakõidet), sh bibliograafia "Kunstnike leksikon" (6 + 2 kd), mis leidub meie suurimais raamatukogudes ja on väärtuslik allikas meie kunsti- ja kultuuriajaloolastele.

J. Genssi "Udo Ivask ja tema tegevus raamatumärkide harrastajana" tiitelleht

¹ Julius Genssi raamatukogu kataloog. I osa. Tallinn 1939, lk XIII.

² F. Puksoo. Raamat ja tema sõbrad. Tallinn 1973, lk 239.

JULIUS GENSS AND BIBLIOPHILY

EERIK TEDER

A bibliophile, art collector and historian of art Mr Julius Genss was born in Tartu on November 17, 1887. In gymnasium he developed an interest towards books and art. After graduating *cum laude* the Juridical Department of Tartu University in 1911 he studied architecture in the University of München for three semesters.

In 1913-1916 J.Genss worked as a lawyer in Moscow and took actively part in local literary and art life. In 1918 he returned to Tartu and worked as a lecturer of art history in art school Pallas; after that he went into forestry, being a representative of The Timber Company in Tartu and Tallinn in 1923-1940. At that time he started to collect material about Estonian art.

In 1944 J.Genss worked in Tashkent National Library and art museum. After returning to Tallinn at the end of 1944 he worked mainly on his material about art. J.Genss died in Tallinn in February 2nd, 1957.

J.Genss started to compile his own library according to the goals set by himself in 1920. His keen interest towards new art books in Russian was soon broadened and he got interested in books about art bibliography and history of books and *ex libris*, as well as in systematic collecting of bibliophilic books. He owned the only complete collection of catalogues of Estonian art exhibitions. He had 10 000 books of bibliography and the arts, and a few thousand books of belles-lettres in his library. In 1939 he published a bibliophilic work "Catalogue of Julius Genss's Library. Part I" that included 1348 items. During the German occupation the library was taken to Germany where the Red Army confiscated it and handed it over to the Library of Byelorussia Academy of Science in Minsk. On his evacuation to Uzbekistan J.Genss could take along only ca ten books.

Also, the majority of J.Genss's valuable collection of *ex libris* and his art collection was lost during World War II. In 1930-1941 J.Genss published 15 illustrated bibliophilic works with 30-200 copies published. There were "Zametki bibliophila" (1932), Eduard Wiiralt creating an engraving (1937), "Albums of original graphics of Estonian artists" (1937) among them.

The largest libraries in Estonia have a copy of the manuscript of J.Genss's biographical work "Materials about Estonian Art " (12 volumes + 3 additional volumes).